

Публічне адміністрування та національна безпека

УДК 353.5: 332.142.4 (477)

Іванов Дмитро Валерійович

здобувач кафедри економічної політики та менеджменту

Харківського регіонального інституту державного управління

Національної академії державного управління при Президентові України

Іванов Дмитрий Валериевич

соискатель кафедры экономической политики и менеджмента

Харьковского регионального института государственного управления

Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

Ivanov Dmytro

Postgraduate Student of the Economic Policy and Management Department

Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the

National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

**ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЙ В
УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ
ОСОБЕННОСТИ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ПОЛИТИКИ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА
ТЕРРИТОРИЙ В УСЛОВИЯХ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ
FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE STATE POLICY OF
TERRITORIES ECONOMIC POTENTIAL DEVELOPMENT IN THE
CONDITIONS OF DECENTRALIZATION IN UKRAINE**

Анотація. Виокремлено особливості здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації в Україні. З метою всебічного дослідження умов функціонування механізмів державного регулювання розвитку економічного потенціалу територій в

Україні досліджено трансформацію державної політики в даній сфері, починаючи з 1990 року. На основі детального аналізу управлінських підходів виокремлено етапи її здійснення: перший етап - формування державної політики розвитку економічного потенціалу територій (1990-1999 рр.); другий - становлення державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2000-2009 рр.); третій - занепад державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2010-2014 рр.); четвертий - активізація державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2015-2017 рр.); п'ятий - розбудова державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2018-дотепер). Запропонована автором періодизація відкриває можливості для формулювання науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного регулювання розвитку економічного потенціалу територій. Зазначено, що за роки існування незалежності України державна політика розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації пройшла декілька етапів трансформації, які визначили її характерні особливості. Не зважаючи на кардинальне оновлення нормативно-правової бази, протягом тривалого періоду процес розвитку економічного потенціалу територій перебував в умовах залежності державної політики та жорсткого дефіциту повноважень щодо можливостей розпоряджатися власними ресурсами. Ситуація ускладнювалася ще й управлінськими непорозуміннями між органами державної влади та місцевого самоврядування. Також велика частка територіальних громад демонструвала неготовність взяти на себе відповідальність щодо визначення стратегічного шляху зміцнення власної економічної спроможності. Все це визначило темпи економічного розвитку на місцевому, регіональному та державному рівнях і відповідним чином, зумовило специфічні риси функціонування механізмів державного регулювання розвитку економічного потенціалу територій.

Ключові слова: державне регулювання, механізм державного регулювання, розвиток економічного потенціалу територій, механізм державного регулювання розвитку економічного потенціалу територій, державна політика розвитку економічного потенціалу територій, територіальний розвиток, місцевий економічний розвиток, децентралізація.

Анотація. Выделены особенности осуществления государственной политики развития экономического потенциала территорий в условиях децентрализации в Украине. С целью всестороннего исследования условий функционирования механизмов государственного регулирования развития экономического потенциала территорий в Украине исследовано трансформацию государственной политики в данной сфере, начиная с 1990 года. На основе детального анализа управленческих подходов выделены этапы ее осуществления: первый этап - формирование государственной политики развития экономического потенциала территорий (1990-1999 гг.) второй - становление государственной политики развития экономического потенциала территорий (2000-2009 гг.) третий - упадок государственной политики развития экономического потенциала территорий (2010-2014 гг.) четвертый - активизация государственной политики развития экономического потенциала территорий (2015-2017 гг.) пятый - развитие государственной политики развития экономического потенциала территорий (2018- до сих пор). Предложенная автором периодизация открывает возможности для формулирования научно обоснованных практических рекомендаций по совершенствованию механизмов государственного регулирования развития экономического потенциала территорий. Отмечено, что за годы существования независимости Украины государственная политика развития экономического потенциала

территорий в условиях децентрализации прошла несколько этапов трансформации, которые определили ее характерные особенности. Несмотря на кардинальное обновление нормативно-правовой базы, в течение длительного периода процесс развития экономического потенциала территорий находился в условиях зависимости государственной политики и жесткого дефицита полномочий относительно возможностей распоряжаться собственными ресурсами. Ситуация осложнялась еще и управленческими недоразумениями между органами государственной власти и местного самоуправления. Также большая часть территориальных общин демонстрировала неготовность взять на себя ответственность по определению стратегического пути укрепления своей экономической состоятельности. Все это определило темпы экономического развития на местном, региональном и государственном уровнях и соответствующим образом, обусловило специфические черты функционирования механизмов государственного регулирования развития экономического потенциала территорий.

Ключевые слова: *государственное регулирование, механизм государственного регулирования, развитие экономического потенциала территорий, механизм государственного регулирования развития экономического потенциала территорий, государственная политика развития экономического потенциала территорий, территориальное развитие, местное экономическое развитие, децентрализация.*

Summary. *The features of implementation of the state policy of territories economic potential development in the conditions of decentralization in Ukraine are singled out. In order to comprehensively study of the conditions of functioning of mechanisms of state regulation of territories economic potential development in Ukraine, the transformation of state policy in this field has been investigated since 1990. On the basis of a detailed analysis of management*

approaches, the stages of its implementation were distinguished: the first stage - the formation of the state policy of territories economic potential development (1990-1999); the second is the strengthening of the state policy of territories economic potential development (2000-2009); the third is the decline of the state policy of territories economic potential development (2010-2014); fourth - activation of the state policy of territories economic potential development (2015-2017); the fifth is the development of the state policy of territories economic potential development (2018 - till now). The periodization offered by the author opens possibilities for formulation of scientifically substantiated practical recommendations for improving the mechanisms of state regulation of territories economic potential development. It was noted that during the years of Ukraine's independence, the state policy of territories economic potential development under the conditions of decentralization has undergone several stages of transformation, which have defined its characteristic features. Despite the radical updating of the legal framework, for a long period the process of territories economic potential development was in the conditions of dependence of state policy and a severe lack of powers regarding the ability to manage their own resources. The situation was further complicated by managerial misunderstandings between public authorities and local self-government. Also, a large number of territorial communities demonstrated their unwillingness to take responsibility for determining the strategic path to strengthening their own economic capacity. All this determined the pace of economic development at the local, regional and state levels and, accordingly, determined the specific features of the functioning of the mechanisms of state regulation of territories economic potential development.

Key words: *state regulation, mechanism of state regulation, territories economic potential development, mechanism of state regulation of territories economic potential development, state policy of territories economic potential development, local economic development, decentralization.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. Процеси розвитку економічного потенціалу територій відбуваються через механізми державного регулювання і є важливим пріоритетом державної політики в контексті забезпечення сталого розвитку України та її регіонів. Невідкладність питання пояснюється необхідністю зміцнення вітчизняної економіки, глобалізаційних викликів та здійснення вітчизняної реформи децентралізації влади. Саме території є базисом перетворень, оскільки на даному рівні державного управління спостерігається наближеність до жителів територіальної громади та визначається його якість під час задоволення потреб населення. Відсутність протягом тривалого часу комплексного бачення формування дієвих механізмів державного регулювання розвитку економічного потенціалу як складової державної політики спричинило фрагментарність та неврахування об'єктивних закономірностей під час їх функціонування. Також це посилювалося неготовністю вітчизняної системи державного управління до ефективної діяльності в умовах створення спроможних територіальних громад. Саме тому вивчення передумов накопичення вітчизняного досвіду здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації та виокремлення її особливостей є вкрай важливими задля подальшої розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення механізмів сучасному етапі розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні є достатньо велика кількість наукових досліджень, присвячених проблематиці державної політики розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації влади. Так, питання державного впливу на розвиток місцевого економічного потенціалу присвячено праці відомих науковців, таких як А.І. Гнатенко (Горбань) [3], Я.А. Жаліла [2], М.А. Латиніна [3], Н.В. Мороз [4], В.В. Романової [2], О.В. Шевченко [2] та ін.. Однак не всі питання стосовно виокремлення характерних особливостей державної

політики розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації висвітлені в повній мірі, тому потребують більш детального вивчення.

Метою статті є виокремлення особливостей здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою всебічного дослідження умов функціонування механізмів державного регулювання розвитку економічного потенціалу територій в Україні важливо дослідити трансформацію державної політики в даній сфері, починаючи з 1990 року. На нашу думку, важливими етапами здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій з огляду на процеси децентралізації влади, стали:

1. Формування державної політики розвитку економічного потенціалу територій (1990-1999 рр.).
2. Становлення державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2000-2009 рр.).
3. Занепад державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2010-2014 рр.).
4. Активізація державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2015-2017 рр.).
5. Розбудова державної політики розвитку економічного потенціалу територій (2018- дотепер).

Період *формування державної політики розвитку економічного потенціалу територій (1990-1999 рр.)* співпав з етапом інституціонального становлення української державності. Саме тому відповідно до предмету дослідження варто простежити за процесом становлення територіальної цілісності держави, національної економічної

системи та інститутів функціонування органів влади на місцевому рівні і Україні.

У цей період приймаються такі нормативно-правові акти: Декларація про державний суверенітет України; Конституція України; Закони «Про економічну самостійність Української РСР», «Про бюджетну систему Української РСР», «Про місцеві Ради народних депутатів Української РСР та місцеве самоврядування»; Закони України «Про Представника Президента України», «Про формування місцевих органів влади і самоврядування», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про місцеві державні адміністрації»; Концепція сталого розвитку населених пунктів; відбувається ратифікація Європейської Хартії місцевого самоврядування.

До проблем даного періоду, що стримують розвиток економічного потенціалу, науковці відносять:

- надмірна централізація повноважень та ресурсів на вищих щаблях управління державою;
- відсутність чіткого розподілу повноважень між рівнями, органами та посадовими особами місцевого самоврядування;
- неупорядкованість механізму делегування місцевими радами повноважень місцевим державним адміністраціям;
- підміна місцевими державними адміністраціями виконавчих органів місцевих рад;
- економічна неспроможність переважної більшості територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення власних і делегованих повноважень;
- значна частка трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів, високий рівень їхньої дотаційності;
- неефективне управління та нецільове використання коштів, майна та інших місцевих ресурсів;

- відсутність стандартів публічних послуг та методології визначення їх вартості;
- криза комунальної інфраструктури;
- брак професійних кадрів для публічного сектору на місцях, відсутність дієвої кадрової політики, системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації посадових осіб, службовців органів місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад;
- відчуженість органів місцевого самоврядування від населення та їх корпоратизація, закритість і непрозорість діяльності, корупція;
- недієвість форм прямої демократії – відсутність дієвих механізмів участі місцевих громад у діяльності місцевої влади та контролю;
- відсутність у жителів навичок безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого самоврядування [1; 5].

Основною характеристикою здійснення політики розвитку економічного потенціалу територій даного періоду з урахуванням загальнонаціональних макроекономічних умов стала необхідність пошуку нестандартних підходів до вирішення фінансових питань місцевого значення. Так, на фоні стрімкої девальвації вітчизняної грошової одиниці одними із виходів було запровадження бартерних розрахунків із працівниками апарату органів влади та населенням, використання кредитних коштів для забезпечення життєдіяльності громад тощо. І все це відбувалося на фоні посиленого контролю з боку держави за діяльністю інститутів місцевого самоврядування та не зовсім виправданого централізованого державного управління. Звичайно, що наявність управлінських колізій щодо невпорядкованості повноважень між виконавчою владою та органами місцевого самоврядування гальмували та спотворювали процес розвитку економічного потенціалу територій. Державна політика у цій сфері була переорієнтована з потреб населення

громади на безвладдя політико-управлінських еліт того часу на місцевому, регіональному та центральному рівнях.

Наступним етапом стало *становлення державної політики розвитку економічного потенціалу територій*, який тривав протягом 2000-2009рр. Він охарактеризувався посиленням дій влади щодо розробки низки інструментів, технологій та механізмів її здійснення.

Протягом цього періоду було ухвалено Бюджетний, Господарський, Цивільний, Земельний та інші Кодекси України, а також цілий ряд законодавчих документів, що регламентував механізми здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій: Закони України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення», «Про органи самоорганізації населення», «Про Генеральну схему планування території України», «Про стимулювання розвитку регіонів»; Указ Президента України «Про державну підтримку розвитку місцевого самоврядування в Україні»; постанови Кабінету Міністрів України «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проекту державного бюджету», «про затвердження Порядку здійснення моніторингу показників розвитку регіонів, районів, міст республіканського в Автономній Республіці Крим і обласного значення для визнання територій депресивними»; дві Концепції державної регіональної політики (2001р. та 2008 р.), Концепція вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України, Концепція вдосконалення системи прогнозних і програмних документів з питань соціально-економічного розвитку України та ін.

Даний період також характеризувався активною розробкою стратегічних документів: «Стратегія економічного та соціального розвитку

України на 2002–2011 роки»; «Стратегія економічного та соціального розвитку України до 2011 року»; «Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004–2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції». Остання є єдиним стратегічним документом, який було офіційно затверджено Указом Президента України від 28.04.2004 р. № 493. Однак жодна з них не була реалізована повною мірою, що спричинило у представників політичних сил, бізнесових кіл і громадськості виникнення сумнівів щодо реалістичності документів стратегічного характеру як орієнтира здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій [3].

В економічному плані період 2000-2007 рр. охарактеризувався стійкою позитивною динамікою з демонстрацією стабільного зростання, однак криза 2008-2009 рр. відкинула вітчизняну економіку на багато років назад [6]. Звичайно, що території задля реалізації державної політики розвитку власного економічного потенціалу вимушені були реагувати на макроекономічні виклики.

Відстежуючи спадковість проблем попередніх періодів здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій, на даному етапі також не були вирішені:

- цивілізовані та конструктивні взаємовідносини громади і органів місцевої влади так і не вдалося побудувати;
- населення недостатньо залучалося до непослідовними і участі у вирішенні питань місцевого самоврядування;
- схематичними були спроби реформування територіальних засад місцевого самоврядування
- державні гарантії на розвиток і підтримку економічного потенціалу територій залишались декларативними

– гостро відчувалася потреба в удосконаленні нормативно-правової основи здійснення державної політики розвитку економічного потенціалу територій [4].

Основними характеристиками даного етапу державної політики розвитку економічного потенціалу територій стали наявність певних суперечностей. З одного боку, законодавче закріплення механізмів та інструментів її реалізації; продовження удосконалення взаємовідносин між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування на різних рівнях здійснення державного управління; спроби розробки документів розвитку України та її територій на коротко-, середньо- та довгостроковий періоди. А з іншого – непослідовність та нескоординованість дій органів влади щодо розробки та приведення в дію певних механізмів державної політики розвитку економічного потенціалу територій.

Наступним етапом став *занепад державної політики розвитку економічного потенціалу територій*. Це пояснюється цілою низкою причин – від зміщення пріоритетів управлінської еліти держави в сторону посилення централізованого підходу і до появи воєнного конфлікту через ескалацію частини території України, і, відповідно, як результату – появи кризових явищ у вітчизняній економіці.

У цей період приймаються: Податковий Кодекс України; Указ Президента України « Про Раду регіонів»; Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»; Національні плани дій та ін.

Дії влади щодо реалізації державної політики розвитку економічного потенціалу територій були вкрай неоднозначними протягом даного періоду. З одного боку, було проголошено здійснення цілої низки реформ, а з іншого – непослідовність кроків щодо продовження та надбудови напрацювань попередніх періодів.

В економічному сенсі в посткризовий період 2010-2013рр., коли світовій економіці вдалося відновити відносно стійке зростання, а висхідні економіки навіть прискорили темпи економічного відновлення, українська економіка занурилась у довгострокову рецесію (бурхливі події 2014р. лише акцентували кризовий стан – нагадаємо, впродовж 2012-2013рр. темпи зростання вітчизняної економіки фактично були нульовими) [6, с. 4]. Відповідно, розвиток економічного потенціалу територій через політичний та воєнний конфлікт в Україні не став першочерговим пріоритетом державної політики і його фінансове забезпечення з боку держави здійснювалося відповідним чином. Місцева влада вимушена була зосередити свою увагу на пошуку додаткових надходжень коштів задля забезпечення сталого розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Вирішальним для *державної політики розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації став період її активізації протягом 2014-2018 рр.* Даний етап для України охарактеризувався становленням правового забезпечення процесу децентралізації влади та початком низки секторальних реформ.

У цей час відбулося створення правової основи здійснення процесів децентралізації влади та на її основі розвитку економічного потенціалу територій. Так, було прийнято: Закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про запобігання корупції», «Про добровільне об’єднання територіальних громад», «Про публічні закупівлі»; Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року; Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні; Методика формування спроможних територіальних громад та ін.

В економічному сенсі даний період охарактеризувався тим, що тенденції розвитку місцевого економічного потенціалу відбувалися синхронними темпами з динамікою вітчизняної економіки, яка протягом

досліджуваного періоду значно відставала від світових. Це пояснюється інфляційними проявами та рецесійними скороченнями ВВП протягом 2014-2015 рр. Звичайно, що проблеми попередніх періодів та виклики, що постали перед державною політикою на той час зумовили необхідність пристосування територій до тогочасних умов. Створення правової основи здійснення процесів децентралізації влади – головне досягнення даного періоду, оскільки вона стала базисом інституційного забезпечення державної політики розвитку економічного потенціалу територій.

Етап розбудови державної політики розвитку економічного потенціалу територій розпочато у 2019, який триває і дотепер. Він характеризується проявом політичної волі з боку владних інституцій щодо необхідності прискорення процесів децентралізації.

Старт нового етапу державної політики розвитку економічного потенціалу територій відображено у Плані заходів Уряду з реалізації нового етапу реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні на 2019-2021 рр., що було ухвалено 23 січня 2019 р. Ключовим завданням цього етапу є затвердження нової територіальної основи для діяльності органів влади на рівні громад шляхом фіналізації процесу добровільного об’єднання громад. Суспільний запит на подальше підвищення спроможності громад та політична воля до проведення місцевих виборів 2020 року на новій територіальній основі актуалізують потребу завершити процес формування об’єднаних громад за допомогою додаткових нормативно-правових стимулів. Йдеться про прискорення затвердження перспективних планів ОТГ усіх областей із 100% покриттям територій; максимальне сприяння добровільному об’єднанню/приєднанню громад, особливо до міст обласного значення; затвердження території громад усіх областей, тобто завершення створення адміністративно-територіальних одиниць базового рівня. Це означає, що впродовж 2019 р. процес об’єднання територіальних громад залишається

добровільним, тоді як невиключена можливість застосування адміністративного способу затвердження території громад усіх областей у 2020 р. [2].

Однак, темпи реалізації державної політики розвитку економічного потенціалу територій є досить різними у регіонах України. Така ситуація ускладнюється ще й тим, що в результаті нерівномірної децентралізації з'являється додаткове навантаження на районні бюджети через необхідність утримання об'єктів соціальної інфраструктури у необ'єднаних громадах і втрата частини доходів районних бюджетів у зв'язку зі створенням ОТГ. Також спостерігається розпорошення можливостей економічного потенціалу через необхідність мотивування територій до об'єднання. І не можна не зауважити той факт, що наявність управлінських суперечностей через неврегулювання взаємовідносин між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування різних адміністративних рівнів, зниження ефективності діяльності районних державних адміністрацій через подальшу невизначеність щодо продовження реформи децентралізації влади.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, за роки існування незалежності України державна політика розвитку економічного потенціалу територій в умовах децентралізації пройшла декілька етапів трансформації, які визначили її характерні особливості. Не зважаючи на кардинальне оновлення нормативно-правової бази, протягом тривалого періоду процес розвитку економічного потенціалу територій перебував в умовах залежності державної політики та жорсткого дефіциту повноважень щодо можливостей розпоряджатися власними ресурсами. Ситуація ускладнювалася ще й управлінськими непорозуміннями між органами державної влади та місцевого самоврядування. Також велика частка територіальних громад демонструвала неготовність взяти на себе

відповідальність щодо визначення стратегічного шляху зміцнення власної економічної спроможності. Все це визначило темпи економічного розвитку на місцевому, регіональному та державному рівнях і відповідним чином, зумовило специфічні риси функціонування механізмів державного регулювання розвитку економічного потенціалу територій.

Література

1. Адміністративно-територіальний устрій України. Історія. Сучасність. Перспективи. Київ, 2009. 613 с.
2. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу. Аналітична доповідь. Авт.: Жаліло Я.А., Шевченко О.В., Романова В.В. та ін. // Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: 2019. 115 с.
3. Латинін М., Гнатенко А. Нормативно-правове забезпечення етапів стратегічного планування у сфері державного управління регіональним розвитком в Україні // Теоретичні та прикладні питання державотворення, 2013. № 13. С. 179-195.
4. Мороз Н. Розвиток місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства в Україні (1990-2000 роки) // Сіверянський літопис, 2017. С. 243-249.
5. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації // НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В.С. Кравців. Львів, 2017. 120 с.
6. Юрчишин В. Україна: від кризи до кризи: аналітична доповідь // Центр Разумкова. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1410787033_file.pdf (дата звернення 17.04.2020).

References

1. Administratyvno-terytorialnyj ustrij Ukrainy. Istorija. Suchasnistj. Perspektyvy. Kyjiv, 2009. 613 s.
2. Decentralizacija vlady: porjadok dennij na serednjostrokovu perspektyvu. Analychna dopovidj. Avt.: Zhalilo Ja.A., Shevchenko O.V., Romanova V.V. ta in. // Nacionalnyj instytut strategichnykh doslidzhenj. Kyjiv: 2019. 115 s.
3. Latynin M., Ghnatenko A. Normatyvno-pravove zabezpechennja etapiv strategichnogho planuvannja u sferi derzhavnogho upravlinnja reghionalnym rozvytkom v Ukraini // Teoretychni ta prykladni pytannja derzhavotvorennja, 2013. # 13. S. 179-195.
4. Moroz N. Rozvytok miscevogho samovrjaduvannja jak instytutu ghromadjansjkogho suspiljstva v Ukraini (1990-2000 roky) // Siverjanskyj litopys, 2017. S. 243-249.
5. Terytorialnyj rozvytok ta reghionaljna polityka v Ukraini: aktualjni problemy, ryzyky ta perspektyvy administratyvno-finansovoji decentralizaciji // NAN Ukrainy. DU «Instytut reghionalnykh doslidzhenj imeni M. I. Dolishnjogho NAN Ukrainy»; nauk. redaktor V.S. Kravciv. Ljviv, 2017. 120 s.
6. Jurchyshyn V. Ukraina: vid kryzy do kryzy: analychna dopovidj. Centr Razumkova. URL: http://razumkov.org.ua/upload/1410787033_file.pdf (data zvernennja 17.04.2020).